

ՄՈՒՂՐՈՍԻ ԶԻՆԱԴԱՂԱՐԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ*

Սամվել Պողոսյան

Բանալի բառեր՝ Հայկական հարց, Մուղրոսի զինադադար, Առաջին աշխարհամարտ, Սևրի համաձայնագիր, Արևմտյան Հայաստան, Կիլիկիա

Պատմագիտության մեջ բավական տեղ է հատկացվել օսմանյան կայսրության ճակատագրի 1919-1920 թթ. միջազգային քննարկումներին, որոնց արդյունքում 1920 թ. օգոստոսի 10-ին ստորագրվեց Սևրի համաձայնագիրը: Սակայն ակնհայտ էր, որ այդ փաստաթուղթը իրականություն դարձնելու հնարավորություն ստորագրման պահին արդեն չկար:

Հայկական հարցի լուծումը նույնպես կապվում էր Սևրի հաշտության հետ: Հայ ազգային-ազատագրական շուրջ 40-ամյա պայքարը և Հայկական հարցի շուրջ ծավալված միջազգային քաղաքական գործընթացները Առաջին աշխարհամարտից հետո կարող էին հասնել նոր հանգրվանի՝ հայկական անկախ և միացյալ պետության ստեղծմանը: Մինչև աշխարհամարտը անհավատալի երազանք համարվող, իսկ պատերազմի ավարտից անմիջապես հետո շատ մոտ թվացող միացյալ, անկախ Հայաստանի գաղափարը 1919 թ. կեսերից սկսեց հետզհետե ավելի մշուշոտ դառնալ:

Սևրի համաձայնագրի չիրականանալը պայմանավորված էր մի շարք միջազգային գործընթացներով, քեմալական շարժման ձևավորմամբ, նորաստեղծ Հայաստանի Հանրապետության թուլությամբ: Սակայն վերոնշյալ պատճառների արմատներն անհրաժեշտ է փնտրել Մուղրոսի զինադադարի պայմանների մեջ, որոնց բացասական և չափազանց ծանր հետևանքները հայ ազգն ստիպված էր մաշկի վրա անմիջականորեն զգալու հաջորդող երկու-երեք տարիներին:

Այս ուսումնասիրության նպատակն է վերլուծել Մուղրոսի զինադադարի հետևանքները Հայկական հարցի լուծումը ծախսողելու գործընթացում:

1918 թ. հոկտեմբերին ակնհայտ էր դարձել, որ Առաջին համաշխարհային պատերազմում Քառյակ դաշինքի երկրները պարտվում են: Հայ գործիչները նման պայմաններում անհրաժեշտ էին համարում քայլեր ձեռնարկել՝ պաշտպանելու հայության շահերը ապագա հաշտության բանակցություններում:

Հոկտեմբերի 8-ին Հայ ազգային պատվիրակության նախագահ Պողոս Նուբարը Անտանտի երկրներին հուշագիր ներկայացրեց, ուր պահանջում էր զինադադարի պայմանների մեջ մտցնել հայերի շահերը պաշտպանող հետևյալ հոդվածները.

1. Տեղահանված և գաղթական հայերի վերադարձը հայրենիք դաշնակից գորքերի պաշտպանության տակ:

2. Հայկական վեց նահանգների ու Կիլիկիայի բոլոր ռազմական կետերի գրավում:

3. Արգելել Օսմանյան կառավարությանը կազմակերպելու թուրքերի ներգաղթ այդ նահանգների մեջ:

4. Դաշնակից բանակների կողմից անհրաժեշտ միջոցներ ձեռնարկել սովահար հայ բնակչության գոյությունը ապահովելու և երկիրը վարչականորեն կազմակերպելու համար:^[1]

* Հոդվածն ընդունվել է 25.01.2016:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ՄՄՀ պատմության ամբիոնը:

Այդ չորս կետերի գործադրումը կարող էր հնարավորություն տալ արագորեն ազատագրելու Հայաստանը (Արևմտյան Հայաստանը և Կիլիկիան), ցեղասպանությունից մազապուրծ գաղթականներին վերադարձնելու հայրենի օջախներ ու փրկելու ոչնչացումից, վարչականորեն կազմակերպելու հայկական պետականությունը:

Պ. Նուբարը բարձրաստիճան պետական գործիչների հետ հանդիպումներում նաև բարձրացնում էր հայերին պատերազմող կողմ ճանաչելու հարցը: Իսկ հոկտեմբերի 29-ին նա պաշտոնապես դիմեց Անտանտի երկրներին, որպեսզի հայերին ճանաչեն պատերազմող կողմ:^[2] Դա միջազգային իրավունքի տեսանկյունից կատարված ճիշտ և խորապես մտածված քայլ էր: Նա լավ էր պատկերացնում միջազգային այն չափանիշները, ըստ որի՝ միջազգային իրավունքի սուբյեկտ են ճանաչվում ոչ միայն ինքնիշխան (սուվերեն) պետությունները, այլև՝ ազգային-ազատագրական շարժումները՝ հանձին իրենց ղեկավար մարմինների: Այդպիսին կարող էր ճանաչվել Ազգային պատվիրակությունը կամ փաստացի գոյություն ունեցող Հայաստանի Հանրապետությունը, որը դեռևս միջազգայնորեն ճանաչված պետություն չէր: Այսպիսով՝ որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ հանդես գալու համար անհրաժեշտ էր հայերին պատերազմող կողմ ճանաչելը: Նաև այդ հեռավար նպատակի համար էր, որ Պ. Նուբարն աջակցեց կամավորական շարժմանը, իսկ 1916 թ.՝ Արևելյան (Հայկական) լեզեոնի կազմավորմանը: Պետք է նշել, որ նրա այդ քայլերը դրական արձագանք ունեցան:

Հոկտեմբերի 25-ին Ֆրանսիայի ԱԳ նախարար Ստեֆան Պիշոնին ուղարկած զեկուցագրում Արևելյան դեպարտամենտի ղեկավար ժան Գուն տեղեկացնում էր, որ Հայ ազգային պատվիրակության նախագահը պահանջել է հայերին ճանաչել պատերազմող կողմ: Նշում էր, որ նույնանման դիմումներ ուղարկվել են նաև Մեծ Բրիտանիայի և Իտալիայի կառավարություններ: Ժ. Գուն Արևելյան լեզեոնը և Կովկասից Պարսկաստան տեղափոխված և բրիտանացիների հետ համագործակցող հայկական ուժերը համարում էր պատերազմող կողմ: Նա առաջարկում էր Պ. Նուբարին պատասխանել, որ Ֆրանսիան պատրաստ է հայերին ճանաչելու պատերազմող կողմ, եթե դա անեն նաև մյուս դաշնակիցները: Միաժամանակ, առաջարկում էր Սիրիայում ֆրանսիական զորքերի հրամանատարին հրահանգել, որ Արևելյան լեզեոնին տրամադրեն հայկական դրոշներ, որը ցույց կտար հայերի ինքնավար գոյության իրավունքի ճանաչումը:^[3]

Ս. Պիշոնը հայտարարեց, որ «Հայկական լեզեոնն ու նրա քաջագործությունները ցայտուն կերպով հաստատում են, որ «Ֆրանսիան հայերը կսեպե թուրք-գերմանական զինվորապաշտության լուծը թողափելու համար պայքարող դաշնակիցներ»:^[4]

Ինչպես տեսնում ենք, Պ. Նուբարի ջանքերը որոշակի արդյունք էին տալիս: Ֆրանսիացի բարձրաստիճան գործիչներն արդեն քննարկում էին հայերին պատերազմող կողմ ճանաչելու հարցը և ֆրանսիական դրոշի ներքո մարտնչող Արևելյան լեզեոնը դիտում էին որպես հայկական զորախումբ, որի խնդիրն էր հայկական տարածքների ազատագրումը: Ֆրանս-բրիտանական գաղտնի համաձայնագրերով (Լոնդոնի, Սայքս-Պիկոյի, Սեն ժան Մորիենի) Կիլիկիան և Հայաստանի հարավային և արևմտյան նահանգները պատերազմից հետո համարվում էին ֆրանսիական ազդեցության գոտի: Հետևաբար, Ֆրանսիայի արտաքին գերատեսչության վերաբերմունքը կարող էր որոշակիորեն պայմանավորել Հայաստանի ապագան:

Սակայն թուրքերի հետ Մուղղոսում բրիտանական ռազմական իշխանությունների կնքած զինադադարի պայմանագիրը, որը ստորագրվել էր առանց դաշնակիցների շահերը հաշվի առնելու, հիմնականում հակասում էր հայության ձգտումներին: Պատերազմի ավարտական փուլում արդեն իսկ սրվել էին ֆրանս-բրիտանական հակասությունները Մերձավոր Արևելքում: Չնայած նախկինում ստորագրած գաղտնի համաձայ-

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2016

նագրերին ու պայմանավորվածություններին՝ բրիտանացիները փորձում էին Ֆրանսիային թույլ չտալ ամրապնդվելու Մերձավոր Արևելքում. մանավանդ՝ ֆրանսիական ուժեր այնտեղ գրեթե չկային, եթե չհաշվենք Արևելյան լեգեոնը:

1918 թ. հոկտեմբերի 15-ին թուրքական կողմը բրիտանացիներին խնդրեց առաջարկել զինադադարի պայմաններ: Հոկտեմբերի 27-ին սկսվեցին ռազմական գործողությունները դադարեցնելու շուրջ բանակցություններ Լեմնոս կղզու Մուդրոսի նավահանգստում՝ բրիտանական «Ազամենոն» հաժանապի վրա: Բրիտանական կողմից այն վարում էր ծովակալ Արթուր Քալթորփը (Somerset Arthur Gough-Calthorpe), թուրքականից՝ ծովային նախարար Հուսեյն Ռաուֆ բեյը: Ֆրանսիական փոխծովակալ Օմետը (Jean-François-Charles Amet) ցանկություն հայտնեց մասնակցելու բանակցություններին, սակայն բրիտանական և թուրքական կողմերը մերժեցին[5]:

Հոկտեմբերի 30-ին Մուդրոսում ստորագրված զինադադարով թուրքերն անձնատվության (կապիտուլիացիայի) ենթարկվեցին: Զինադադարի համաձայնագրի մի քանի հոդվածներ անմիջականորեն առնչվում էին հայկական շահերի հետ.

Հոդված 4. Բոլոր դաշնակցային ռազմագերիները, բոլոր հայ բանտարկյալները և ներկայվածները պետք է ժողովվեն Կ. Պոլսում, որպեսզի առանց որևէ պայմանների հանձնվեն դաշնակիցներին:

Հոդված 10. Տավրոսի թունելների համակարգի գրավում դաշնակիցների կողմից:

Հոդված 11. Թուրքական զորքերը անմիջապես հետ են քաշվելու հյուսիսարևմտյան Պարսկաստանից մինչև նախապատերազմյան սահմանը: Թուրքական զորքերն արդեն ստացել են Անդրկովկասի մի մասը էվակուացնելու հրաման, ընդ որում մնացած զորքերը կհեռացվեն, եթե տեղերում իրադրությունն ուսումնասիրելուց հետո դաշնակիցները ներկայացնեն այդպիսի պահանջ:

Հոդված 16. Հեջազում, Ասիրում, Եմենում, Սիրիայում և Միջագետքում գտնվող բոլոր թուրքական կայազորները պետք է հանձնվեն մոտակա դաշնակցային հրամանատարությանը, բոլոր զորքերը դուրս էին բերվելու Կիլիկիայից՝ բացառությամբ նրանցից, որոնք անհրաժեշտ են կարգը պահպանելու համար, ինչը կարող է որոշվել համաձայնագրի 5-րդ հոդվածով:

Հոդված 24. Հայկական վեց վիլայեթներում անկարգություններ ծագելու դեպքում, դաշնակիցներն իրենց վերապահում են նրա մի մասը գրավելու իրավունք [6]:

Ինչպես տեսնում ենք, ոչ միայն Պ. Նուբարի պահանջները չէին ընդգրկված և հայկական վեց վիլայեթների հսկողությունը թողնված էր թուրքերին, այլև նույնիսկ Անդրկովկասի մի մասում կարգուկանոնի պահպանությունը իրականացնելու պատրվակով թուրքական զորքերը չէին հեռանալու մինչև «տեղերում իրադրությունը ուսումնասիրելուց հետո դաշնակիցները ներկայացնեն այդպիսի պահանջ»: Փաստորեն, Մուդրոսի զինադադարով Հայաստանի մեծ մասը թողնվում էր թուրքական զորքերի վերահսկողությանը, որը հետագայում հանգեցրեց Հայկական հարցի տապալմանը:

Այդ պայմանագրից երևացին հայերին խաբելու «դաշնակիցների» քաղաքականության առաջին քայլերը, որոնք ի վերջո հանգեցրին հայության ձգտումների ամբողջական տապալմանը Լոզանում: Սակայն այս շրջանում հայ քաղաքական գործիչները դեռևս գտնվում էին ոգևորության մեջ, և նրանց թվում էր, որ մի քանի դար տևած անկախության կորստից հետո արդեն մոտ է ազատ, անկախ, միացյալ Հայրենիք ունենալու հնարավորությունը: Ցավոք, այդ գեղեցիկ հեռանկարը հետագա ամիսներին մոտենալու փոխարեն հետզհետե հեռացավ:

Հոկտեմբերի 31-ին Բեռլինում Համազասպ Օհանջանյանի ղեկավարած ՀՀ պատվիրակությունը խորհրդակցություն գումարեց, որին ներկա էին Մովսես Աճեմյանը, դուկ-

տոր Գրինֆելդը, Ավետիսյանը, Ուկրաինայում ՀՀ ներկայացուցիչ Գրիգոր Զամոյանը: Քննարկելով միջազգային իրավիճակը՝ նրանք եկան այն եզրահանգմանը, որ անհրաժեշտ է միավորել Ռուսահայաստանը և Թուրքահայաստանը միասնական անկախ պետության մեջ, որը հայտարարելու է հավերժական չեզոքություն: Եթե միավորումը անհնար լիներ, պետք է ստեղծվեր անկախ Հայաստան՝ արևմտահայկական նահանգների ու Կիլիկիայի հենքի վրա՝ ծովային ելքերով Միջերկրական և Սև ծով՝ Տրապիզոնով[7]:

Պ. Նուբարը նոյեմբերի 7-ին և 12-ին դաշնակից տերություններին բողոքի նոտաներ հղեց Մուդրոսի պայմանագրով հայկական տարածքներում կարգի պահպանությունը թուրքերին թողնելու առթիվ, նշելով, որ այդպիսով հայ գաղթականները չեն կարողանա վերադառնալ իրենց օջախները, իսկ թուրքերը կվայելեն երիտթուրքերի «արիւնուշտ քաղաքականութեան պտուղը»[8]: Նա պահանջեց հայկական տարածքները անմիջապես գրավել դաշնակից զորքերի և Արևելյան լեգեոնի ուժերով:

Սակայն նրա բողոքները անպատասխան մնացին «դաշնակիցների» կողմից, որոնք արդեն մոռացել էին պատերազմի տարիներին հայ ժողովրդին շրայած խոստումները և մրցապայքար էին սկսել աշխարհի նոր վերաբաժանման, ավելի ընդարձակ գաղութներ ձեռք բերելու համար և ժամանակ չունեին նտածելու այնպիսի փոքր դաշնակցի մասին, ինչպիսին Հայաստանն էր:

Զինադադարի պայմաններից դրական էր այն, որ հայ ներկայվածներին (այս եզրույթի տակ հասկանում էին ցեղասպանության ժամանակ բռնազաղթի ենթարկված և համակետորոնացման ճամբարներում գտնվող հայության մնացորդներին) պետք է հանձնեին Անտանտի դաշնակիցներին:

Պայմանագրի կետերից հայասպաստ պահանջ էր Կիլիկիայից թուրքական զորքերի հեռացումը և Տավրոսի լեռնահամակարգի թունելների վերահսկողությունը վերցնելը:

1918 թ. նոյեմբերի 19-ին լորդ Զ. Բրայսը և Քենտրբերիի արքեպիսկոպոսը խորհրդարանում բրիտանական կառավարությունից պահանջեցին դաշնակցային զորքերով Կիլիկիան գրավել և հայերին չմոռանալ: Ոլիսավոր կնքապահ Կրեֆորդի դուքս Էդուարդ Լինդսին (Earl of Crawford, David Alexander Edward Lindsay) պատասխանեց, որ դաշնակիցները քննարկում են Կիլիկիան գրավելու հարցը, իսկ «կառավարությունը լրիվ գիտակցում է իր պարտականությունները այդ (այսինքն՝ հայ-Ս.Պ.) ժողովրդի ազգային ու մարդկային շահերի նկատմամբ, և վճռել է ոչ մի ջանք չխնայել հայ ազգի պահանջները և իրավունքները պաշտպանելու համար»[9]:

Նոյեմբերի վերջից մինչև դեկտեմբերի երկրորդ կեսը Հայկական լեգեոնի ուժերով Կիլիկիան ազատագրվեց թուրքերից: Զինադադարի 16-րդ հոդվածը հնարավորություն տվեց արագորեն և առանց արյուն թափելու ազատագրել հայկական այդ երկրամասը, ուր վերադարձան և նոր կյանք փորձեցին սկսել շուրջ 150-200.000 հայեր:

1918 թ. նոյեմբերին Պ. Նուբարը ֆրանսիական մամուլին տված հարցազրույցում ներկայացրեց այն սկզբունքները, որոնց հիման վրա պետք է լուծվեր Հայկական հարցը՝

1. Այլևս ոչ մի կապ թուրքական պետության հետ,
2. Հայկական պետությունը ունենալու է հանրապետական վարչաձև և դրվելու է ազատարար ազգերի պաշտպանության տակ, որոնցից մեկը ստանձնելու է Հայաստանի խնամակալությունը մինչև այն կազմակերպվի և կարողանա ինքնուրույն գոյատևել,

3. Հայաստանի մեջ են մտնելու վեց վիլայեթները և Կիլիկիան: Պ. Նուբարը նշեց «ռուսական» Հայաստանի նկատմամբ որևէ պահանջ չունենալու մասին, սակայն հույս հայտնեց, որ նոր սկզբունքներ որդեգրած Ռուսաստանը, որը հայտարարել էր լեհա-

կան ու ֆինլանդական խնդիրները լուծելու մասին, այս հարցում ևս արդարացի մոտեցում կցուցաբերի[10]:

Այդ սկզբունքները Պ. Նուբարը զարգացրեց 1918 թ. դեկտեմբերին հրապարակած «Հուշագիր Հայկական հարցի մասին» գրքուկում[11]: Նա անհրաժեշտ էր համարում վեց վիլայեթներից, Կիլիկիայից ու Մարաշի սանջակից կազմել հայկական պետություն, որը մինչև վերջնական կազմակերպվելը կդրվի որևէ պետության խնամակալության տակ: Պ. Նուբարը նշում էր, որ այդ պետությանը կմիանա նաև Արարատյան Հանրապետությունը, և Հայաստանը պատենք կհանդիսանա պանթուրքիզմի գաղափարի դեմ:

1918 թ. նոյեմբերի 30-ին Պ. Նուբարն ի լուր աշխարհի հայտարարեց «Ամբողջական Հայաստանի» անկախությունը[12]: Հայտարարության մեջ նշված էր, որ, հայ ազգի միակամ փափագի համաձայն, Ազգային պատվիրակությունը հայտարարում է Ամբողջական Հայաստանի (ներառյալ Կիլիկիայի) անկախությունը: Իսկ La Voix de l'Armenie թերթում տպագրած հոդվածում Պ. Նուբարը շեշտեց «Թուրքա» և «Ռուսա» Հայաստանների միավորմամբ Միացյալ Հայաստանի ստեղծման կենսական անհրաժեշտությունը: «Հայաստանը պետք է ըլլայ մէկ, ամբողջ, ազատ, անկախ, - գրում էր նա,- այս է ահա Հայ արիւնոտ դատի միակ արդար լուծման միակ հաստատուն գրավականը»[13]:

Դեկտեմբերի 10-ին ԱՄՆ Սենատի արտաքին հարաբերությունների հանձնաժողովի նախագահ Հենրի Լոջը (Henry Cabot Lodge) կոնգրեսի քննարկմանը ներկայացրեց բանաձև Անկախ Հայաստանի ստեղծման մասին: Հայաստանի կազմի մեջ էին մտնելու Ռուսաստանի, Թուրքիայի, Իրանի բոլոր հայկական տարածքները՝ Կիլիկիայով հանդերձ: Նորանկախ պետության հովանավորությունը սենատորն առաջարկում էր, որ ստանձնի ԱՄՆ-ը:[14]

Այսպիսով՝ նպաստավոր պայմաններ էին ստեղծվել միացյալ հայկական պետության ստեղծման համար: Սակայն Պ. Նուբարը, արդարացիորեն, չափազանց դժգոհ էր Անտանտի երկրների գործողություններից, որոնք արդեն հակասում էին նախկինում տրված խոստումներին[15]: Այսպիսով՝ Ազգային պատվիրակության նախագահը հետզհետե դնում էր միացյալ հայկական պետականության ստեղծման գործընթացի սկիզբը, սակայն հետագա իրադարձությունները թույլ չտվեցին իրականացնել հայ ժողովրդի դարավոր իղձը և կազմավորել ընդարձակ ու կենսունակ անկախ պետություն:

Հայկական պետականության կայացման ճանապարհին գլխավոր խոչընդոտ հանդիսացավ Մուդրոսի համաձայնագրի 24-րդ հոդվածը, որով Արևմտյան Հայաստանը թողնվում էր թուրքական գրավման տակ և միայն ինչ-ինչ անկարգություններ ծագելու դեպքում դաշնակիցները կարող էին գրավել նրա մի մասը: Փաստորեն՝ Հայաստանի մեծագույն մասը մնաց թուրքերի ձեռքում: Բացի այդ, Մուդրոսի զինադադարի 5-րդ հոդվածով թուրքական բանակն ամբողջությամբ չզինաթափվեց և չզորացրվեց: Վերոնշյալ երկու կետերը հնարավորություն տվեցին հետագայում սկսելու քեմալական շարժումը, որը ծախտողեց Անտանտի երկրների ծրագրերը, ինչպես նաև ջախջախիչ հարված հասցրեց հայության ձգտումներին:

Պատմությունը կարող էր այլ ընթացք ունենալ, եթե Մուդրոսի զինադադարի պայմաններում ներառվեր հոդված, որով թուրքական զորքերը կպարտավորվեին անմիջապես հեռանալ Արևմտյան Հայաստանից: Դա հնարավորություն կտար առանց արյուն թափելու ազատագրել հայկական նահանգները, ինչպես եղավ Կիլիկիայում: Հայ գաղթականությունը հնարավորություն կստանար արագորեն վերադառնալու հայրենիք և վերաշինելու ավերված օջախները: Միաժամանակ, թուրքերը կզրկվեին քեմալական շարժում սկսելու համար անհրաժեշտ տարածքից: Ինչպես գիտենք, այդ շար-

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԼՐԱՏՈՒ 2016

Ժուճը սկզբնավորվեց Կարինի (Էրզրումի) և Մեբաստիայի (Սվազի) հայկական նահանգներում:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ Մուղրոսի զինադադարում դրվեցին այն հիմքերը, որոնք խոչընդոտեցին Հայկական հարցի արդարացի լուծումը, ձախողեցին Սևրի համաձայնագիրը և հանգեցրին Լոզանում հայկական ձգտումների տապալմանը:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. ՀԱԱ, ֆ. 430, ց. 1, գ. 26, թ. 15:
2. Աձէմեան Լ., Եգիպտահայ տարեցոյց 1925, Աղեքսանդրիա, 1924, էջ 87:
3. Պեյլերյան Ա., Մեծ տերութիւնները, Օսմանյան կայսրութիւնը և հայերը ֆրանսիական արխիվներում (1914-1918), Առաջաբանը Ժան-Բատիստ Դյուրոզելի, ֆրանսերենից թարգմ. Վ. Պողոսյանը, Կ. Ս., Եր., 2005, էջ 399:
4. Արզումանյան Մ., Արհավիրքից վերածունդ, Եր., 1973, էջ 409:
5. Fromkin D., A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East, New York, 2009, pp. 360–373.
6. Frederick Maurice, The Armistices of 1918, OUP, 1943, pp. 85-87. Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում, խմբագիր Ջ. Կիրակոսյան, Եր., 1972, էջ 537-539:
7. Ավետիսյան Հ., Հայկական հարցը 1918 թվականին, Եր., 1997, էջ 328:
8. Աձէմեան Լ., Եգիպտահայ տարեցոյց 1926, Աղեքսանդրիա, 1925, էջ 101:
9. ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 131, թ. 35:
10. «Վերածնունդ», 1918, թիւ 21-22: «Ճակատամարտ», 1919, թիւ 43:
11. Memorandum on The Armenian Question. Presented by the Armenian National Delegation, Paris, 1918.
12. ՀԱԱ, ֆ. 282, ց. 1, գ. 46, թ. 1: ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 131, թ. 58:
13. «Ճակատամարտ», 1919, թիւ 40:
14. Գալոյան Գ., Հայաստանը և մեծ տերութիւնները 1917-1923 թթ., Եր., 1999, էջ 58:
15. ՀԱԱ, ֆ. 282, ց. 1, գ. 46, թ. 1:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Մուղրոսի զինադադարը և հայկական հարցը Սամվել Պողոսյան

Հայկական հարցի շուրջ ծավալված միջազգային քաղաքական գործընթացներն Առաջին աշխարհամարտից հետո կարող էին հասնել նոր հանգրվանի՝ հայկական անկախ և միացյալ պետության ստեղծմանը: Սակայն 1920 թ. ստորագրված Սևրի համաձայնագիրը իրականություն չդարձավ, որ պայմանավորված էր մի շարք միջազգային գործընթացներով, քեմալական շարժման ձևավորմամբ, Հայաստանի Հանրապետության թուլությամբ: Սակայն վերոնշյալ պատճառների արմատներն անհրաժեշտ է փնտրել Մուղրոսի զինադադարի պայմանների մեջ, որոնք բացասական և ծանր հետևանքներ ունեցան հայկական հարցի համար:

РЕЗЮМЕ

Мудросское перемирие и Армянский вопрос
Самвел Погосян

Ключевые слова: *Армянский вопрос, Мудросское перемирие, Первая мировая война, Севрский договор, Западная Армения, Киликия.*

Международный политический процесс вокруг Армянского вопроса мог бы выйти на новый уровень после Первой мировой войны: создание независимого и единого государства. Однако Севрское соглашение, подписанное в 1920 году не было реализовано, которое было связано с международными процессами, формированием кемалистского движения, слабостью Армении. Тем не менее, основные причины следует искать в условиях Мудросского перемирия, что и привело к отрицательным и серьезным последствиям для Армянского вопроса.

SUMMARY

The Mudros Armistice and the Armenian Question
Samvel Poghosyan

Keywords: *Armenian Question, Mudros armistice, First World War, Sevres Treaty, Western Armenia, Cilicia*

The international political process around the Armenian Question could have reached a new level after the World War I: the creation of an independent and unified state. However, the Sevres Treaty signed in 1920 wasn't realized due to a number of international processes, the formation of the Kemalist movement and Armenia's weakness. However, the original causes can be found in the conditions of Mudros armistice, which led to serious negative consequences for the Armenian Question